

R. EVSTIGNEEV

közgazd.tud. doktora, professzor

VOPROSI EKONOMIKI

2000/11 November, 153-156. oldal, majd ezt követően részlet az „Előszó az orosz kiadáshoz” című fejezetből, 156-158. oldal

A könyv már 10 éve az egész világon a legfőbb útmutatónak számít a szocialista rendszerről, számunkra eddig tulajdonképpen nem volt hozzáférhető.

A kiemelkedő magyar közgazdász klasszikus műve csak most jelent meg orosz nyelven a „Voproszi Ekonomiki” kezdeményezésének és a Soros Alapítvány anyagi támogatásának köszönhetően. Vajon nem későn-e? Nagyon is.

A 90-es évek elején, sokak számára, többek között nekem is, K. J. fejtegetései a szocializmusról őszintén szólva kissé unalmasnak tündek. Hallgassák csak a nyugati, kívülálló diákok, nekünk úgyis magától értetődő (mellesleg a monográfia körvonalai egy U.S.A.-beli egyetem előadásorozatának kapcsán kezdtek kibontakozni). Akkoriban a piacorientált demokrácián alapuló jövő olyan közelinek tűnt, hogy semmilyen „path dependence”-re (az előttünk álló fejlődés röppályájának függőségére), a szocializmusra még csak gondolni sem volt érdemes. Ebben az eufóriában valahogy megfeledkeztünk arról a bölcsességről, hogy a „halott torkon ragadja az élt”.

De a 90-es évek végén hirtelen csoda történt: „A szocialista rendszer” egyszerűen lebilincselőnek tűnt és ezért is vállaltam szívesen a fordítás szerkesztését. Hogy mi ennek az első pillantásra váratlanul tűnő átértékelésnek az oka? Lehet, hogy felelevenedtek és új színben kezdtek feltűnni a szovjet korszak rég elfelejtett részletei. Igen, kétségtelenül, de nem ez a legfontosabb. Egész egyszerűen csodálatra méltó az, hogy a szerző mennyire jól ismeri a szocializmust, még az élet legkényesebb oldalait is. És ha ehhez még hozzátesszük azt a rendkívüli, néha már szinte túlzásba is vitt pedánságot, ami jellemzi a tények kiválasztását és értékelését, valamint a legmagasabb szintű tudományos lelkiismeretesség egyéb bizonyítékait, azonnal érthetővé válik az a mély bizalom, ami az olvasóban támad mind a szerző, mind pedig a könyv iránt.

És még ez sem a legfontosabb. Ha elmélyedünk a könyvben, fokozatosan világossá válik, hogy vonzereje, a múlt megismerésének újszerűsége mindenekelőtt az értelmezés módjának számunkra szokatlan voltában rejlik. Ez az, ami elbűvöl és arra készíttet, hogy gondolatban vessük össze a múltat a jellel. Szerintem ez a könyv legfőbb értéke, minden egyes oldalán azt bizonyítja, hogy a sikeres piaci átalakulás nem mehet végbe a jelenkori kapitalizmus kész receptjei alapján, hanem igenis nem szabad sajnálni az időt és vissza kell tekintenünk a saját múltunkra.

A szocializmus értékelése K. J.-nál nem dogmákon alapszik, hanem a létező, valóságos szocializmus skrupulózus analízisén. A mi tudósaink közül is sokan hozzájárultak annak megértéséhez, hogy mi is történt a gazdaságban. Ez kétségtelen tény, nem lehet tagadni. De nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy részben a következményektől való félelem, gyakrabban pedig egyfajta tragikus megkettőzöttség, belső ellentmondás, ami abból eredt, hogy egyrészt meg voltak győződve saját igazukról, másrészt viszont őszinte hívei voltak a szocializmusnak, a mi „realistáinkat” állandóan a „normativisták” karjaiba kergette.

K. J.-nak sikerült végig következetesnek, következetesen realistának maradnia. Ez sikerülhetett talán azért, mert Magyarországon az ismert 56-os októberi események után szabadabban lehetett gondolkodni, mint a többi szoc. országban, vagy azért, mert a szerzőnek lehetősége nyílt arra, hogy az U.S.A.-ban dolgozhasson és ezáltal kívülről vizsgálhassa a szocializmust és ugyanakkor helyben tanulmányozhassa a nyugati tapasztalatokat, vagy kizárólag saját érdemeinek köszönhetően, de igazából úgy gondolom, hogy ezen tények összességének következtében alakult ez így.

Már a „A gazdasági vezetés túlzott központosítása” című munkáját, mellyel 1957-ben debütált K. J., Szamuely L. így jellemezte: „az egész világon az első olyan szoc.gazdaságtanról írt munka, ami nem azt magyarázza, hogy milyennek kellene lennie a gazdasági mechanizmusnak, hanem megmutatja, hogy HOGYAN MŰKÖDIK valójában és miért nem produkálja az eltervezett fejlődést és hatékonyságot”. Ugyanaz a pártatlan, részrehajlás nélküli elemzés különböztette meg későbbi munkáit is, pl. a „Anti-Equilibrium”-t, amelyet nálunk csak korlátozott számban publikáltak, az oroszra lefordított „Hiány”-t és a „The Road to a Free Economy”-t.(ez utóbbi később született, mint az az alapvető fontosságú könyv, mellyel a jelen recenzió foglalkozik.)

A szerző szó szerint szinte felboncolja a szoc.rendszert, nem véletlen, hogy a könyv központi része ezt a címet is viseli: „A klasszikus rendszer anatómiája”. Miközben arra törekszik, hogy a lehető legpontosabban ábrázolja a rendszer tényleges tartalmát, felépíti fejlődésének egész logikáját mégpedig matematikai pontossággal hitelesített tényekre támaszkodva. Így egy befejezett egésznek kapunk, amiből nem lehet kihagyni egyetlen részletet sem. És ami a legcsodálatraméltóbb az, hogy ez az egész mentes minden ideológiától. Be kell vallanom, hogy társadalomtudományi művekben még soha nem találkoztam ilyen tisztán természettudományos hozzáállással.

Mielőtt rátérnék a monográfia tényleges elemzésére, még egy utolsó megjegyzés. Milyen műfaji kategóriába sorolható? Akadémiai értekezés? Vitathatatlanul az. De olyan egyszerűen van megírva, olyan érthetően, hogy szinte már tudományos ismeretterjesztő műnek is lehetne nevezni. Ezzel azonban hibát követnénk el, K. J. senki gondolatait nem népszerűsíti, ugyanakkor létrehoz egy saját koncepciót. Nem igazán tudom, hogyan is határozhatnám meg ennek a könyvnek a műfaját. Csak az egyértelmű, hogy ez a műfaj nagymértékben megkönnyíti a könyvben kifejtett gondolatok megértését.

A folyóirat szabta szűk korlátok miatt megpróbálom szinte csak pontokban felvázolni a szerző koncepcióját, összekötve azt néhány jelenlegi problémával.

→→Innentől gyakran csak kulcsszavakban írom tovább, mert tartalmi ismertetővel folytatódik a recenzió.(Kati)

3 rész

- 1- a kutatás tárgya és módszere
- 2- a klasszikus szoc. rendszer
- 3- „tökéletesítési” törekvések

5 blokk

1- genetikai kód: politikai struktúra, a kommunista párt egyeduralma, a párt és állam kölcsönös összefonódása, a párt szervezeti formációinak és ideológiájának elválaszthatatlansága

2- állami és ál-állami tulajdon többsége

3- bürokratikus koordináció

4- a szoc. rendszer „játékosainak” érdekei és motivációja, a terveknek való megfelelés mechanizmusa, a mennyiségi mutatók utáni hajsza, paternalizmus, puha költségvetési korlát, gyenge árképzés

5- forszírozott növekedés, krónikusan deficités gazdaság, munkaerőhiány, rejtett munkanélküliség a vállalatoknál, a külkereskedelem sajátos szerepe.

kémiai hasonlat > és ebből következik, hogy eleve kudarcra vannak ítélve a mostani szocialisták azon törekvései, hogy az egyébként vonzó elemeket, mint pl. teljes foglalkoztatottság, ingyenes oktatás és egészségügyi ellátás kiragadják a rendszerből és megpróbálják beletuszkolni az újba.

Valószínű, hogy K. J. sok szempontból a legmegfelelőbb ember arra, hogy megteremtse az egész történelmi korszakra vonatkozó sokrétű kutatások szintézisét. Az elmúlt tíz év távlatából tekintve világos, hogy egy ilyen összegző alpmű nélkül lehetetlen lenne a szocializmus, mint rendszer további tudományos kutatása. Mostanában egyre nyilvánvalóbbá válik a kutatás módszertanában egy lényeges hiba, és erre nem figyelnek eléggé a tudósok, beleértve e könyv szerzőjét is. Arról van szó, hogy a gazdasági rendszert kizárólagosan a politikai struktúra által közvetlenül való meghatározottságának szemszögéből vizsgálják. Ebből adódik az a következtetés, hogy a racionális gazdálkodás eleve lehetetlen a szocializmusban (az elejétől fogva!), ami végül is nem igaz.

>autonóm gazdasági alszisztéma, ami az élő munka társadalmi kooperációján alapult, saját belső törvényei szerint működött és biztosított egy sajátos racionalitást. Maga K. J. is ír erről a „Hiány” című művében.> „ A krónikus hiány a forrásokban korlátozott gazdaság számára normális állapot, összeegyeztethető a normális működéssel, növekedéssel. Sőt, nem csak összeegyeztethető, de a normális működés egyik állandó elemének is tekinthető.” Amikor pedig a természeténél fogva extenzív szocialista gazdaság kimerítette lehetőségeit, megkezdődött az erózió, aztán pedig mind az alszisztéma, mind pedig a klasszikus rendszer válságba került.

Erről szól a harmadik, befejező rész „Elmozdulás a klasszikus rendszertől” címmel, akaratlanul is emlékeztetve a mára, felfedve a szocializmus számos visszaköszönő elemeit, arra készítetve, hogy kételkedjünk abban, hogy Oroszországban megvalósult a piacgazdaság, illetve, hogy egyáltalán elhagytuk-e a szocializmus tökéletesítésének korszakát.

Utolsó fejezet> a szoc. országok öröksége, nehézségek, kettősség, a morális értékrend átalakulása> egyszerűen csodálatra méltó ennek, a még a szocializmus idején megfogalmazott, prognózisnak a pontossága.

Másik hajszálpontos, máig érvényes aktualitással bíró észrevétel: >a piaci szocializmushoz való hozzáállás> első hullám-60-as évek, reform kommunisták, második hullám magával sodor néhány valódi antikommunistát, akik azt állítják, hogy ami a pártállamnak nem sikerült, nevezetesen piaci magatartásra bírni az állami vállalatokat, az majd sikerül az új demokratikus rendszerben. A szerző kételkedik ebben, legalábbis addig, amíg domináns nem lesz a magántulajdon.

Végső megoldás> piaci játékszabályok, átmenet a klasszikus szocializmusból a klasszikus kapitalizmusba, hatalmi váltás, a vállalatok piaci adaptációja és nem az egész szocialista gazdaságé. Később majd a piac mindent elrendez. A piac, mint bonyolult, többretegű, rendszer, melyben vezető szerepet játszik a fináncsőke. De ezzel már nem foglalkozik a szerző, ez már egy másik sarkalatos pontja a szoc. gazdaság kutatásának, melyet a makrostruktúra szemszögéből kell vizsgálni, új kutatóknak, új koncepció alapján.

K. J. könyvének orosz nyelven való kiadása hazánk tudományos életének fontos eseménye. Sajnos egy ilyen recenzió keretein belül nem lehet kitérni azoknak a gondolatoknak széles palettájára, melyek rengeteg, a mai gondjainkkal kapcsolatos asszociációhoz adnak támpontot .